

RUSLANDS SORTE OKTOBER

Af Aksel V. Carlsen

Man kan tale om Ruslands “røde” oktober, da sovjetmagten i 1917 blev proklameret med henblik på at opbygge et socialistisk samfund – det vi kom til at kende som Sovjetunionen. Analogt hermed kan man tale om et “sort” oktober, da Boris Jeltsin med magt udryddede resterne af sovjetsystemet i 1993.

Mandag den 4. oktober 1993 bombarderede russiske panservogne i Moskva Ruslands parlament, det såkaldte Hvide Hus. Til lyden af granatbrag udfoldede der sig et drama for øjnene af flere hundrede nysgerrige, der gloede på vanviddet, som om det var optagelser til en ny actionfilm. Var dette bombardement udtryk for dumhed? Var det mon eneste mulighed for at løse en politisk konflikt? Var det virkelig demokratiet, der sejrede? Det mente i hvert fald begejstrede danske politikere og medier – ligesom de fleste meningsdannere i Vesten.

Jeg husker tydeligt de døgn og den følelse af afsky og afmagt, jeg som tidligere sovjetborger selv havde. Jeg sad i Aarhus. Tænkte på min familie og mine nære venner i Moskva, som jeg blot en måned forinden havde været sammen med. Hvad skulle det hele ende med? Efter en hel nat at have fulgt Radio Libertys blændende radioreportage live fra dramaet i Moskvas gader, fulgte de vanvittige panservognskud på tv-skærmen. Den skam og bitterhed, som jeg følte, genoplevede jeg senere hos russere, der havde deltaget i forsvaret af Det Hvide Hus, når jeg senere drøftede disse begivenheder med dem.

Da Boris Jeltsin seks år senere – den 31. december 1999 – trådte tilbage som præsident tryglede han befolkningen om tilgivelse. Men havde han da gjort noget kriminelt? Da han aldrig præciserede dette, kan hans ord ses som en gratis omgang.

Mandag den 4. oktober 1993 bombarderede russiske panservogne den nationale parlamentsbygning, det Hvide Hus, i Moskva. Boris Jeltsins statskup kostede ifølge officielle oplysninger omkring 150 mennesker livet. Alternative undersøgelser peger på, at der faktisk var tale om omkring 500-1.500 dræbte.

Dette essay tager udgangspunkt i bogen *Ruslands sorte oktober*, der skildrer et forløb fra 1986 til 2012 med hovedvægten lagt på dramaet i Moskva mellem 21. september og 4. oktober 1993.¹ Det er en kort periode, hvor den tidligere kommunist, Boris Jeltsin, nu som Ruslands præsident, tiltog sig stadig mere magt for at lade resterne af det sovje-

tiske system afløse af et system med ganske andre værdier og med ham selv som enevældig hersker. Bogen er mit bud på forklaring af en mørk side af Ruslands historie. Den baserer sig på omfattende, hovedsagelig russisksprogede trykte kilder (officielle dokumenter, faglitteratur og aviser) samt interviews.

I det følgende er der fokus på det postsovjetiske Rusland, eller officielt: Den Russiske Føderation, der fra december 1991 internationalt optræder som "arvtager" for den tidligere Sovjetunion. I Sovjetunionen, der i alt bestod af 15 unionsrepublikker, var den Russiske Socialistiske Føderative Sovjetrepublik (RSFSR) den største. Som alle unionsrepublikker havde RSFSR sit parlament, hvortil det sidste valg blev afholdt i 1990, og det var i denne forsamling, Jeltsin startede sin vej til magten. Begrebet "parlament" bruges her om de sovjetiske og russiske lovgivende forsamlinger med et forbehold; hele det sovjetiske rådssystem opstod på initiativ nedefra i 1905 som alternativ til den klassiske borgerlige parlamentarisme, men blev efterhånden delvist ændret. Parlamentet i 1990-1993 bestod af en Folkekongres, hvis overhus var Den Øverste Sovjet. Ifølge den nye 1993-forfatning består det nuværende parlament af Statsdumaen og overhuset, Føderationsrådet.

Præsidentens dekret nr. 1400

Umiddelbart blev det blodige drama indledt tirsdag den 21. september 1993, da de russiske tv-stationer kl. 20.00 sendte præsident Boris Jeltsins præsentation af sit dekret (forordning). Det blev et foreløbigt højdepunkt i en magtkamp mellem præsident og parlament. Han havde allerede den 12. og 19. august offentlig talt om "det forestående militante september" og om, at det var nødvendigt med "et artilleri-forspil". Og selve denne tirsdag formiddag havde han med de tre magtministre (hhv. sikkerheds-, forsvars- og indenrigsministrene) Golushko, Gratjov og Jerin samt premierminister Viktor Tjernomyrdin drøftet hvilke skridt, der skulle tages straks efter dekretets offentliggørelse, herunder hans ide om at drive parlamentsmedlemmerne ud af bygningen ved hjælp af tåregas eller ved at indsætte militære specialstyrker.

Jeltsins bombastiske bemærkning i august var ikke gået ubemærket forbi den russiske gennemsnitsborger. I tv og på avisernes forsider havde man set præsidenten i militæruniform med riffel under hans pludselige besøg hos militærets elitetropper i Moskvas omegn. Luften i Moskva summede af rygter om, at Jeltsin snart ville slå til. Men da tv bragte Jeltsins præsentation af dekretet, var det alligevel overraskende.

Han indledte sin tale med påstanden om, at der var opstået “en trussel mod landets sikkerhed”, og at “Ruslands og dets folks sikkerhed udgør en højere værdi end en formel overholdelse af modstridende normer, som den lovgivende forsamling har vedtaget”. Han anklagede parlamentet for at “modarbejde regeringens social-økonomiske reformer, praktisere obstruktion af den folkevalgte præsident, ville overtage den udøvende magts beføjelser, miskreditere parlamentarismens principper og afskaffe principperne for folkelig repræsentation”. Med dekretet opløste han parlamentet, eliminerede forfatningsdomstolen og tillagde sig selv ekstraordinære beføjelser. Desuden varslede han et snarligt udkast til ny forfatning, en efterfølgende folkeafstemning samt valg til et nYGammelt parlament, Statsdumaen, med rødder tilbage i Zar-Rusland. Enkelte faktuelle forhold, der henvises til i dekretet, passer. Men centrale formuleringer var juridisk set uholdbare.

Der var ikke belæg for påstanden om “trussel mod landets sikkerhed, fordi parlamentet angiveligt modarbejdede reformerne”. Faktisk havde alle parlamentets grupper udtalt sig til fordel for en reformstrategi, endda med privatisering som en bestanddel. Et flertal havde dog reageret mod regeringens konkrete type af reformer. Man var altså politisk uenige i indholdet og havde fremsat ændringsforslag. Henvisningerne til at selve dekretet var “i overensstemmelse med Ruslands forfatningsmæssige principper” bygger på en diskutabel anvendelse af de forfatningsmæssige grundprincipper. Og endelig kunne præsidenten ikke udskrive valg, fordi Rusland ifølge daværende forfatning var en parlamentarisk republik, og Jeltsin havde med sit dekret ikke ophævet denne forfatning. Han udstedte yderlige to dage senere dekret nr. 1434 om afholdelse af præsidentvalg 12. juni 1994 (faktisk blev der først afholdt præsidentvalg i 1996).

Med dekret nr. 1400 tilranede Jeltsin sig den afgørende magt i Rusland. Det var en ulovlig handling og udtryk for, at han havde mistet tålmodigheden. På et regeringsmøde straks efter, at tv havde bragt talen, blev det dog støttet af alle tilstedeværende ministre. Kun den unge Sergej Glazjev, minister for udenrigshandel, som ikke var inviteret med til mødet, reagerede som den eneste ved at træde ud af regeringen i protest.

I Det Hvide Hus modtog parlamentsformanden Ruslan Hasbulatov kl. 19.50 med ordoannans en forsegleet kuvert fra præsidenten med dekretets tekst. Da parlamentsgrupperne straks efter tv-talen samledes til gruppemøder, opdagede man, at de interne telefonlinjer mellem regeringsinstitutionerne og Det Hvide Hus samt til Forfatningsdomstolen,

generalstaben og hjem til en række politikere, pludselig var blevet afbrudt. Kl. 21 indkaldte Hasbulatov Folkekongressen til ekstraordinær samling. Udenfor begyndte de første grupper af tilhængere at samles ved hovedindgangen til parlamentet. Her var der i alle de følgende dage rejst telte og dannet vagtværn af frivillige.

Kl. 22 åbnedes mødet i Den Øverste Sovjets præsidium. Hasbulatov erklærede, at Jeltsin ved at opløse parlamentet havde begået statskup. Han opfordrede medlemmerne til at vise ansvarlighed og tålmodighed. Han henviste desuden til, at i følge loven kunne parlamentsmedlemmer kun fratages deres mandat ved afstemning lokalt blandt deres egne vælgere (forfatningens artikel 103) eller efter beslutning i Den Øverste Sovjet. I dette lys pegede han på, at forfatningens artikel 121 med dennes bestemmelse, om at alle præsidentens beføjelser blev standset øjeblikkeligt, måtte træde i kraft.

Den Øverste Sovjets juridiske departement vurderede at dekretet stred mod forfatningens artikel 104 om ændringer og tilføjelser til forfatningen, som kun kunne foretages af Folkekongressen; artikel 109 om udskrivelse af valg, som kun kan foretages af Den Øverste Sovjet samt artikel 103 om at fratage folkevalgte deres mandat. Det kunne kun vælgerne eller Den Øverste Sovjet, men ikke præsidenten. Vurderingen var derfor, at fra det tidspunkt dekretet var offentliggjort, havde Jeltsin mistet sine beføjelser. Ifølge forfatningen skulle præsidentens beføjelser midlertidigt overdrages til vicepræsidenten. Den Øverste Sovjets præsidium udtalte, at Jeltsin havde "indført et præsidentautokrati, og at der bag dette styre står mafia-klaner og præsidentens tyvagtige nærmeste omkreds. Dette statskup baner vej for borgerkrig, hvor der dog aldrig vil kunne findes en sejrherre eller nogen besejrede". Parlamentets præsidium støttede Hasbulatov og erklærede, at da Jeltsin havde krænket forfatningen, burde han afsættes.

Den Øverste Sovjet åbnede sit møde omkring midnat. En udvalgsformand leverede et oplæg og anbefalede at overdrage udførelsen af præsidentens beføjelser til vicepræsident Aleksandr Rutskoj. Også andre talere vurderede dekretet som et forfatningsbrud og anvendte begrebet "statskup". En resolution om at ophæve præsident Jeltsins beføjelser blev vedtaget med stemmerne: 136 for, 0 imod og 3 undlod. I alt deltog 139 ud af Øverste Sovjets 152 medlemmer.

Kl. 00.25 besluttede Den Øverste Sovjet, at vicepræsident Rutskoj med afsæt i forfatningens artikel 121 skulle tiltræde som midlertidig præsident. Han aflagde ed og udstedte et dekret, hvor han erklærede Jeltsins dekret 1400 for illegitimt. Han anmodede alle regionale ledere

Mikhail Gorbatjov (f. 1931) var Sovjetunionens sidste leder fra 1985 til 1991, henholdsvis som generalsekretær for Sovjetunionens Kommunistiske Parti og som præsident. Den økonomiske og politiske reformproces han tog initiativ til, åbnede for demokratisering og gav plads til oppositionspolitikere som fx Boris Jeltsin, som dog mod hensigten blev en medvirkende faktor til opløsningen af Sovjetunionen.

om at overholde gældende forfatning og lovgivning. Desuden anmodede han i overensstemmelse med loven, om at Øverste Sovjet udskrev præsidentvalg. Den Øverste Sovjet vedtog en henvendelse til verdenssamfundet, hvori Jeltsin blev omtalt som "Ruslands forhenværende præsident". Man besluttede desuden at indkalde en (ekstraordinær) Folkedag. Da Jeltsins stab fik afbrudt Det Hvide Hus' telefonlinjer, sendte Rutskoj folk ud i byen for at skaffe radiotelefoner. En time senere

havde man skaffet tre af slagsen og fik etableret kontakt til de regionale ledere.

Fronterne var trukket op. Over for hinanden stod nu folk, der indtil fornyelig havde været medlemmer af samme sovjetiske parti (SUKP). De var, hver på sin vis, bekymret for Ruslands fremtid. Hvad havde fået dem ind i denne konflikt? Her skal der peges på to forhold. Dels på en mængde uløste problemer fra den sovjetiske systemkrise, og dels på et uklart perspektiv for det postsovjetiske Rusland.

En socialisme, der kørte træt

Sovjetunionens komplicerede historie havde analytisk set to, organisk sammenhængende, sider og kan ses dels i et moderniserings- og dels i et socialismeperspektiv. Med hensyn til *moderniseringen* beviste det gennem 70 års eksistens, at et socialistisk samfund kan fungere og give sine borgere gode materielle vilkår, trods krig og trods store udgifter forbundet med støtte til befrielsesbevægelser i Cuba, Vietnam, Sydafrika og andre steder i den tredje verden. Men den kommandoøkonomi, som havde været vigtig til at begynde med, svarede ikke til de nye samfundsfordringer og forventninger. Sidst i 1970'erne måtte man konstatere faldende økonomisk effekt. Der kom varemangel og befolkningens tiltro til systemet var vigende.

I 1986-1987 påbegyndte Mihail Gorbatjov som ny leder af Sovjetunionen en "perestrojka"-politik, der af ham selv betegnedes som "en revolution inden for socialismen". Ønsket om at gøre økonomien mere effektiv (*uskorenje*) førte til beslutningen om at opgive planøkonomien. Tilligemed blev der proklameret mere åbenhed (*glasnost*). Der skulle gøres op med bureaukratiseringen inden for det kommunistiske parti (SUKP) og stat. Der var dog manglende klarhed med hensyn til, hvad forandringerne skulle føre til. Der var forvirring blandt partimedlemmerne, og der manglede en oplyst og engageret arbejderklasse.

Uklarheden og den manglende opbakning blev bl.a. udnyttet af partifunktionæren Boris Jeltsin, der i perestrojkaperioden først havde været på vej ind i partiledelsen, men blev degraderet. Som en modsætning til den "tørre" sovjetiske embedsmand fremtrådte han som en "mand af folket" med de småfejl, der hører med. Efter to års pause fik han et politisk comeback. Han blev som den sovjetiske antikommunistiske oppositions galionsfigur i 1991 valgt som Ruslands/RFSFSR's første præsident. I 1988-1990 havde han i "opposition" været dygtig til at udtrykke den brede folkelige irritation over hverdagens problemer. En vis

populisme blev suppleret med storrussisk nationalisme, hvor omkvædet var: "De andre republikker nasser blot på Rusland". Han havde ingen gennearbejdede politiske programmer, men forstod at tale til følelserne – om det så var korrekt, hvad han sagde, var mindre væsentligt. Han forstod at løbe en risiko og befandt sig ofte på en knivsæg. Går den, så går den! Og det gjorde den forbløffende ofte! For over for sig havde han mere usikre mennesker. Han havde i de euforiske 1990-1991 mere gåpåmod end hans rival, Sovjetunionens præsident Gorbatsjov, og hans vrede over ikke at være kommet helt til tops i SUKP's ledelse blev en drivkraft i hans kamp personligt mod Gorbatsjov.

De initiativer Gorbatsjov i spidsen for Sovjet havde iværksat, løste ikke de voksende problemer. Ofte så det endda i hverdagen ud til kun at gå fra ondt til værre. Men på den politiske scene skete der forandringer; et gryende civilsamfund, ny valglov, nyt parlament og en forfatningsændring, hvormed SUKP's monopol blev ophævet. Folkeafstemningen i marts 1991 viste, at der i de fleste sovjetrepublikker var opbakning til Gorbatsjovs tanke om "at bevare et fornyet Sovjet" (kampen gik på om i hvilken konkret form). I forlængelse heraf blev der iværksat et arbejde med en ny unionsaftale. Men da fronterne blev trukket op, viste det sig, at der omkring Jeltsin var samlet kræfter, som i første omgang stod for en separatistisk holdning, der ville at republikkerne – herunder den største, Rusland – skulle varetage egne interesser.

Efter det mislykkede augustkup i 1991 mod Gorbatsjov, slog Jeltsin til. Han overførte som Ruslands præsident en hel del magt fra Sovjetunionen til Rusland og førte som sådan i efteråret 1991 et dobbeltspil. På den ene side forberedte han sammen med sin stab et brud med Sovjetunionen, og på den anden deltog han i forhandlinger om en ny unionsaftale, som han igen og igen fik udskudt.² Uanset den enighed, der trods alt var opnået omkring en ny unionsaftale, sørgede Jeltsin for, at Sovjetunionen pludselig blev opløst. Det skete ved hans konspirationsagtige møde med Ukraines nyvalgte præsident Kravtjuk og Hvideruslands parlamentsformand Shushkevitsj i det hviderussiske regeringsresidens i Belovesja-naturparken. Jeltsin havde misinformeret Gorbatsjov og undladt at informere sin egen vicepræsident Rutskoj og parlamentsformand Hasbulatov om ærindet. Altså et egentligt statskup. Da teksten (*Minsk-aftalen*) tidligt på morgenen den 8. december var færdig, ringede de tre kupmagere først til den sovjetiske forsvarsminister, derefter til USA's præsident George Bush, og først derefter – til Gorbatsjov, der post factum fik meddelelse om, at de tre havde udskiftet Sovjetunionen med et løst *Forbund af Uafhængige Stater* (SNG).

Flere eksperter har betegnet Jeltsins handling som forfatningsbrud, som magtmisbrug og endda som landsforræderi. Ifølge straffeloven ville han stå til dødsstraf. Det vidste alle tre. Jeltsins satsning på, at Gorbatsjov ville være handlingslammet, holdt. Og i det russiske parlament var vreden mod Gorbatsjov så stor, at selv de kommunistiske parlamentsmedlemmer foretrak at følge kupmagerne. Lederne af de øvrige unionsrepublikker, altså fuldgældige medlemmer af Sovjetunionen, tog blot Minsk-aftalen til efterretning. Aftalen, der beseglede Sovjetunionens skæbne, blev indgået i strid med resultatet af folkeafstemningen i marts 1991, bag ryggen på de sovjetiske folk og i strid med Sovjetunionens forfatning. Og efterfølgende lagde Jeltsin aldrig op til at få aftalen godkendt ved folkeafstemning (da Ruslands nye parlamentets overhus i 1996 desavouerede Minsk-aftalen, ignorerede præsident Jeltsin blot dette). Den 25. december 1991 gik det sovjetiske statsflag ned over Kreml. Forsøget på at give socialismen en ny start var mislykket. Kort tid efter begyndte Vesten at yde de økonomiske lån til Jeltsins Rusland, som Gorbatsjovs Sovjet blev nægtet.

Systemskiftet i 1991 skyldtes, at grundlæggende strukturændringer ikke var blevet foretaget tidligere. Man var begyndt at tilføre statssocialismen elementer af parlamentarisme, politisk selvstyre og økonomisk selvforvaltning, men inden denne nye syntese slog igennem, blev hele socialisme-projektet væltet – ikke som et systemsammenbrud eller folkeligt oprør, men som resultat af eliternes handlinger. Forsøget på socialistisk renæssance blev erstattet med en kapitalisme-restaurering.

Dobbeltmagt – et uklart perspektiv for det postsovjetiske Rusland

Bag en hasarderet opløsning af Sovjetunionen lå der både frustration og forskellige drømme, men ingen værktøjer til bæredygtige forandringer. Med den samtidige bevarelse af parlamentets forfatningsmæssige overhøjhed medførte indførelsen af præsidentposten i Rusland i 1991 en situation med dobbeltmagt. Jeltsin havde dog af parlamentet fået udvidede beføjelser til i et år at gennemføre økonomiske reformer. Han lod sig overbevise om, at privatisering og markedsøkonomi var den tryllestav, der kunne skabe grundlaget for et nyt Rusland. Derfor valgte han, frem for at udvikle nye politiske institutioner, at iværksætte en økonomisk chokterapi. Den økonomiske politik satsede fra 1992 dels på et stabiliseringsprogram, med omfattende offentlige besparelser samt frigivelse af priserne, og dels på et strukturprogram med fokus på pri-

vatisering. Men i stedet for en retslig reguleret privatisering, “privatisatsija”, skete der en “pri-hva-tizatsijja” (russisk: en “ragen-til-sig”).

Resultatet blev en ufattelig social polarisering. På den ene side levede halvdelen af Ruslands befolkning nu under fattigdomsgrænsen med en forarmelse og almen overdødelighed, der i fredstid er svært at forestille sig. På den anden opstod et lag af “nyrige”. Disse topembedsmænd, spekulanter og forretningsfolk, der bevægede sig på kanten af det lovlige, samt kriminelle havde udnyttet landets ustabile situation.³ De var dygtige, iskolde og målrettede. En del af dem havde via statslige, halvstatslige og private selskaber skabt sig magtpositioner primært i bankverdenen. Det var ikke loven, de frygtede – den kunne de betale sig fra. Hvad de frygtede mest, var renationalisering af deres nyerhvervede ejendom. De var ikke kun interesseret i et præsidentstyre, men især i at beholde personen Jeltsin ved magten. Han var i deres øjne en garant for deres nyvundne status.

Da de folkelige protester mod det nye styre i 1992 tog til, og parlamentet begyndte at reagere, havde disse nyrige og Jeltsin en fælles sag. Parlamentet havde loven på sin side, derfor blev den af Jeltsin og hans folk i nogle tilfælde omgået. Men i øvrigt satsede han i stigende grad på at få forfatningen ændret til fordel for et stærkere præsidentstyre. I

Boris Jeltsin (1931-2007) var Den Russiske Føderations første præsident i perioden 1991-1999. Han var tidligere højtstående medlem af Sovjetunionens Kommunistiske Parti frem til 1987, bl.a. som førstesekretær (formand) for partiet i Moskva og som kandidat til partiets politbureau (forretningsudvalg). I 1991 stod han bag opløsningen af Sovjetunionen, og i 1993 opløste han Ruslands parlament med magt, for at bane vejen for det nuværende præsidentstyre.

en tiltagende magtkamp opstod der politiske kriser – først i december 1992 og dernæst i marts 1993. Den 12. marts ophævede parlamentet Jeltsins udvidede beføjelser, og han svarede igen med over tv at meddele, at han ville indføre “en særlig styringsorden”. Da dette udspil blev erklæret for forfatningsstridigt, skulle parlamentet tage stilling til et forslag om mistillid til præsidenten. Under afstemningen var Jeltsins livvagt og en gruppe officerer klar til at anvende tåregas mod parlamentsmedlemmerne, hvis de støttede dette forslag, men Jeltsin klarede frisag.⁴ Da de sociale protester fortsatte, blev oppositionens markering af 1. maj i Moskva af myndighederne benyttet til med politivold at slå ned på en feststemt demonstration på Lenin Boulevard. Og i løbet af sommeren spidsede situationen til.

Natten til den 22. september 1993 valgte et flertal i Ruslands Øverste Sovjet som reaktion på Jeltsins dekret nr. 1400 altså at forsvare forfatningen og ved civil ulydighed at markere sin uenighed. Man fravalgte den opgivende attitude, Sovjetunionens Øverste Sovjet havde indtaget to gange – først i august 1991 over for Undtagelseskomiteens mislykkede kup mod Gorbatsjov og derefter over for Boris Jeltsins kup 8. december 1991 (Minsk-aftalen) omkring opløsningen af Sovjetunionen.

Konfliktens hovedaktører

Efter Jeltsins dekret nr. 1400 fulgte en forholdsvis fredelig fase i konflikten, præget af verbal og psykologisk krigsførelse. Konflikten havde fire hovedaktører. Tilhængere af *et stærkt præsidentstyre* stod over for *parlamentets flertal* og dets tilhængere. Mellem disse to grupper, stod *midt-søgende kræfter* samt *provinsens regionale ledere*.

1) *Boris Jeltsin* havde som nyvalgt præsident flere støttegrupper. Blandt dem var hans nærmeste inderkreds. Modstanderne kaldte dem “den kollektive Rasputin”, en ironisk sammenligning med den præst og eventyrer, der var en magtfaktor ved zar Nikolaj II’s hof. Også hos Jeltsin fik en snæver personkreds bestående i 1991-1993 af to klaner enestående magt. Den første var hans “landsmænd” fra Ural, partifunktionærer fra SUKP fra hans tid som lokal partiformand. Den anden bestod af Jeltsins livvagt Aleksandr Korzhakov og Mihail Barsukov, Kremls militærkommandant, som var hans betroede politiske rådgivere og – frem til 1996 – nære venner. Under sig havde Korzhakov et helt departement for præsidentens særlige sikkerhedstjeneste med et budget, der var større end Ruslands Videnskabsakademi, der administrerede landets offentlige grundforskning.

Foruden disse to klaner var der den *præsident-administration*, som to norske forfattere betegner som “det decideret vigtigste magtcenter i Rusland”.⁵ Her var ansat op til 2000 embedsmænd, fordelt på 20 specialafdelinger. Denne administration styrede regeringens arbejde. Til PR-betjening af præsidenten var der en omfattende gruppe af *fremtrædende akademikere og intellektuelle*. De blev placeret i præsidentens rådgiverkreds, i hans administration eller i regeringen. Blandt dem var økonomer fra kredsen omkring Jegor Gajdar, der havde været ansat ved tidsskriftet *Kommunist*, og Anatolij Tjubas. Deres udgangspunkt var forskningscentre i Moskva og Leningrad, hvor der havde været studiekredse i økonomi med fokus på neoklassiske, liberalistiske modeller. Nævnes bør også *hærledelsen*, som dog var indbyrdes uenig. Mange officerer accepterede ikke Jeltsins statskup 8. december 1991. De var splittet mellem det oprindelige æresløfte om at tjene Sovjetunionen, loyalitet over for Ruslands præsident og, i nogle tilfælde, pengegriskhed. Mange havde udnyttet kaosårene til at tilegne sig dele af militærets faste ejendom ved de sovjetiske styrkers tilbagetrækning fra Østeuropa.

I bredere forstand fik Jeltsin desuden støtte fra to sociale grupper. For det første fra *nomenklaturaen*, det magtfulde lag af sovjetisk parti- og statsbureaukrati, som Jeltsin i opposition ellers havde råbt til kamp imod. De strømmede i 1991 over i den russiske centraladministration, hvor antallet af embedsmænd i Jeltsins tid voksede kolossalt i forhold til sovjettiden. For det andet – fra storbyernes sofistikerede *intellektuelle*. Journalister reklamerede mod bedre vidende for markedsøkonomiens lyksaligheder og leverede barske afsløringer fra den sovjetiske historie. De så Jeltsin som garant mod socialisme og dæmoniserede parlamentsmedlemmerne som kriminelle og fanatiske tilhængere af sovjetmagt. De sidste blev betegnet som “de brune” – det negativt ladede symbol for fascisme. Og da antikommunismen var i fuld flor, konstruerede de betegnelsen af parlamentet som “de rød-brune”, som i øvrigt ukritisk blev overtaget af de danske medier. De yndede i kampen mod parlamentet at fremstille Jeltsin som “folkets præsident” med henvisning til, at han var folkevalgt, men glemte, at parlamentet sad på et mindst lige så folkeligt mandat.

2) *Parlamentet* var valgt ved relativt frie valg i 1990. Der havde i 1990-1991 været et klart parlamentarisk flertal bag Jeltsin, men da han overlod den økonomiske politik til den neoliberale minister Jegor Gajdar og desuden begyndte at ydmyge parlamentet, steg mistilliden til ham.

Den sandhed man i Vesten kun undtagelsesvis hører om, var, at par-

lamentet udgjorde en broget forsamling af alle politiske afskygninger, og at de kommunister, der var i forsamlingen, stort set var kompromissøgende og pragmatiske personer. Parlamentets formand, økonomiprofessor Ruslan Hasbulatov, havde efter studierejser i de nordiske lande vist sig som tilhænger af keynesiansk fordelingspolitik. Han udviste under parlamentets møder et temperament, der skaffede ham mange venner, og havde svært ved at virke som samlende figur. At han var etnisk tjetjener fra Kaukasus, opfattede nogle russiske nationalister som direkte provokerende. Flere gange kom der forslag om at få ham udskiftet. Men da han samtidig var dygtig til overfor Jeltsin, med smigren og stædighed, at værne om parlamentets integritet, blev han tålt. Fra starten af 1992 tegnede der sig en politisk alliance mellem ham og vicepræsident Aleksandr Rutskoj.

Oberstløjtnant Rutskoj blev ved præsidentvalget i 1991 som nyhædret "Sovjetunionens helt" opstillet som Jeltsins vicepræsidentkandidat. Med sine kontakter i militæret, blandt kommunister og nationalister skaffede han Jeltsin mange stemmer. Han havde været udstationeret i Afghanistan som jagerpilot, blev skudt ned og taget til fange. Efter sin befrielse stillede han i 1990 op til parlamentsvalget i byen Kursk og besejrede otte modkandidater. Som nybagt vicepræsident forventede man, at han ville stå i præsidentens skygge. Imidlertid begyndte han at udtale sig kritisk om Jegor Gajdars økonomiske chokterapi og fordømte Jeltsins statskup i 1991. Derfor begyndte Jeltsin at reducere vicepræsidentens magt. Rutskoj og Hasbulatov var kommet ind i politik i alliance med Jeltsin, som de havde været loyale overfor. Og med deres kritiske udmeldinger fandt de nok støtte hos nye interessegrupper, men nogen stabil magt over parlamentet havde de to ikke.

Kommunisternes betydning i parlamentet var aftagende som følge af afvandring til nationalistiske og midtsøgende grupper. Ved parlamentets åbning i 1990 var der indskrevet 920 SUKP-medlemmer (85 pct. af alle parlamentsmedlemmer). I 1993 var de splittet mellem flere fraktioner. Nu var kun 76 medlem af det gendannede kommunistiske parti, KPRF og 31 – af det nye socialistiske SPT-parti. I alt var parlamentets 10-12 grupper samlet i fire blokke. Udfaldet af mange afstemninger var afhængigt af et voksende antal kompromissøgende deputerede. De havde oprindeligt støttet Jeltsin, men efter privatiseringens start begyndte en del af dem at reformulere sig. De arbejdede for en parlamentarisk republik, som alternativ til Jeltsin-tilhængernes mere autoritære model. Mange af dem forblev på parlamentets side under hele den efterfølgende konflikt. Det, der bandt kommunister, nationalister og de

midtsøgende sammen, var ønsket om at bevare den sociale tryghed, som sovjetssystemet trods alt bød på, samt at værne om parlamentet som højeste myndighed.

Også i *den liberale* lejr begyndte flere at tage afstand fra Jeltsin og Gajdar og åbnede sig endda for alliancer med moderate nationalister. De liberale var splittet mellem på den ene side tilhængere af en gradualistisk, social-liberal omfordelingspolitik og på den anden en reduceret gruppe fortalere for fortsat neoliberal chokterapi. De havde haft støtte fra 40 pct. af medlemmerne, men udgjorde i 1993 ca. 20 pct. Frustrationen i parlamentet ulmede i 1992-1993. Medvirkende til den interne ustabilitet var også, at ingen af grupperne havde nogen stram gruppedisciplin, medlemmerne ofte stemte efter eget skøn. Styrkeforholdet mellem parlamentets grupper havde i 1993 ændret sig, og Jeltsins tilhængere stod mere svagt.

3) Uden for parlamentet trådte *midtsøgende kræfter* i løbet af konflikten ind på den politiske scene. De omfattede socialliberale, socialdemokrater, moderate nationalister og socialister. Herunder ledelsen af erhvervskredse, fagforeninger, den ortodokse kirke samt Ruslands Forfatningsdomstol. Mange havde i støttet Jeltsin i 1990-1991.

Tonen for en konstruktiv, midtsøgende regeringskritik blev slået an af Arkadij Volskij, lederen af Ruslands Industriforbund (RSPP). Den ingeniøruddannede Volskij var som ung ansat på Lihatjov-bilfabrikken i Moskva. Senere var han direktør for Kamaz-lastbilfabrikken og rådgiver for de sovjetiske ledere Brezhnev, Andropov og Gorbatjov. I 1991 blev han talsmand for 1500 ledere af statsejede industrivirksomheder, der efter systemskiftet stiftede RSPP. Inden Volskij i 1991 meldte sig ud af SUKP, var han, sammen med Aleksandr Rutskoj og Anatolij Sobjak medstifter af Bevægelsen for Demokratiske Reformere (RDDR), der udviklede sig som en socialdemokratisk bevægelse. Volskij derimod gik på vegne af RSPP ind i en nystartet alliance, Borgerunionen, der forsøgte at formulere en "tredje vej" med træk af en socialliberal keynsiansk tilgang og tanker om konvergens mellem kapitalisme og socialisme. Volskij's kreds stod bag lobbyisme, tog initiativ til økonomiske konferencer og publikationer. En serie artikler fra denne kreds vakte i 1993 under overskriften: "Centralmagts lammelse" stor opsigt. Den indeholdt en velfunderet kritik af Gajdar-regeringens økonomiske politik og forslag til en ny strukturpolitik.

4) Den socio-økonomiske situation *i provinsen* var også i sovjettiden ujævn, selv om der føderalt skete en væsentlig omfordeling af formuerne. Disse forskelle blev dog uddybet med starten af den økonomiske

liberalisering. Siden Jeltsin i 1990 i sin kamp mod Gorbatsjov havde opfordret de russiske regioner til at "tage sig så meget suverænitet, de kan favne", og siden det føderale center ikke formåede at overholde forpligtelserne for reel omfordeling over for regionerne, blev opsplitningen af Rusland en risiko. Tjetjenien erklærede 1. november 1991 sin uafhængighed fra Rusland, og Jeltsin reagerede – nu som præsident – prompte med at indføre undtagelsestilstand og sende specialtropper til området. Politisk set valgte regionerne at forholde sig afventende-loyalt over for det føderale centrum, men Jeltsin havde ingen entydig opbakning fra dem.

Ser man på hovedaktørernes værdigrundlag, kan der peges på fire ideologiske strømninger: liberalisme, socialliberalisme, konservatisme og socialisme. *Liberalisme* med dens grundværdi om individuel frihed blev i perestrojka-årene luftet af storbyernes "uformelle" grupper, men blev i 1990-1991 brugt i militant valgpropaganda mod Gorbatsjov og sovjetmagten. Mange intellektuelle formulerede i teoridebatter et positivt verdensbillede med inspiration fra 1700-1800 tallets Rusland, da landet skulle integreres i europæisk kulturliv. De kunne henvise til de liberale bidrag til retsplejeloven i 1860'erne, deres engagement for lokalforvaltning (*zemstvo*) og for forfatningsdemokrati. Fælles for Zar-Ruslands liberale partier og deres nutidige "arvinger" er dog en vis elitær nedladdenhed over for "pøblen".

Inden 1993 gjorde især det liberale KD-parti ("kadetterne") sig gældende. Partiets leder fysikeren, Mihail Astafjev og en fremtrædende kristelig demokrat, filosofen Viktor Aksjutjits, er eksempler på ikke-kommunister, der blev indvalgt i RSFSR's parlament ved 1990-valget. Her tilsluttede begge sig de radikale antikommunistiske kræfter, men forlod dem i efteråret 1991. De deltog i 1992 i dannelsen af en bevægelse for oplyst patriotisme og samarbejdede med Aleksandr Rutskoj. De var imod Jeltsins statskup i december 1991, som de så som en "national katastrofe". De mente ikke at opløsningen af Sovjetunionen burde finde sted uden en folkeafstemning. I løbet af 1992 påtalte Aksjutjits Jeltsins manglende evner til at føre "konstruktiv reformpolitik" og forsøgte at få dannet en bred samlingsregering til fordel for "en anden slags" liberale reformer. Deres forsøg på at genoplive klassisk russisk liberalisme, stod i kontrast til de neoliberale kræfter, der ukritisk støttede sig til vestlig ny-klassisk økonomisk teori og var erklærede antikommunister.

Socialliberalisme og socialdemokratisme var repræsenteret i flere forskellige strømninger. Nogle af disse deltog i perestrojka-årene i

stiftelsen af det første socialdemokratiske parti, SDPR. Dette parti fik i vesteuropæisk forstand en højresocialdemokratisk eller socialliberal fremtoning med en skarp antisovjetisk profil. Det var først op gennem 1990'erne, at SDPR "genopdagede" den klassiske tradition fra Plehanov og hans udgangspunkt i marxismen. En anden socialdemokratisk strømning kom fra SUKP's rækker, hvor interessen for socialdemokratiske værdier havde spiret blandt partifunktionærer og forskere.⁶ Da man i SUKP i 1991 åbent diskuterede at splitte partiet i to-tre nye, var det tanken, at Gorbatsjov kunne blive talsmand netop for en socialdemokratisk organisation. Projektet blev ikke realiseret, men hhv. Moskva og Skt. Petersborgs to borgmestere, Popov og Sobotjak, var i 1991 medstiftere af den førnævnte socialdemokratiske RDDR-bevægelse, der ønskede en gradualistisk overgang til markedsøkonomi.

En *konservativ* strømning rummede elementer af traditionalisme, pan-slavisme, nationalisme samt patriotisme, og som fællesnævner for de fleste – den russisk-ortodokse tro. Historisk opstod den i slutningen af 1800-tallet som reaktion på datidens frembrusende nihilisme. I sovjettiden fik traditionalismen udbredelse i 1970-1980'erne og var knyttet til den populære landsbylitteratur. Dens ypperste repræsentanter, forfatterne Astafjev, Belov og Rasputin gik i perestrojka-årene ind i politik. I 1992 blev der taget skridt til politisk samling af moderate og radikale nationalister omkring bevægelsen FNS, *Fronten for National Frelse*. Mange betegnede sig som stormagtsorienterede nationalister (*derzhavniki*). I starten var enkelte kommunister med i FNS, eksempelvis Genadij Zjuganov. Denne hidtil ret ukendte funktionær i RSFSR's Kommunistiske Parti (RKP) blev i 1991 populær blandt Gorbatsjovs modstandere på grund af hans åbne brev mod hele perestrojka-projektet. I 1992 blev RKP lovligt og tog navneforandring til KPRF, som Zjuganov blev formand for. Mellem dette ny-gamle parti og de fleste nationalister var der to vigtige berøringspunkter: *etatisme*, altså den statscentrerede samfundsopfattelse, og den *russisk-ortodokse kristendom*. Etatisme ser staten, som det centrale element i samfundsopfattelsen, og staten som bærer af den højeste fornuft. Og i den ortodokse kristendom fremhæves forestillingen om Det hellige Rusland og Moskva som "det tredje Rom" som afsæt for visionen om Ruslands messianske rolle i verden. Zjuganovs KPRF-parti kom til at fremstå som et "statspatriotisk" (national-kommunistisk) modstykke både til det hedengangne internationalistiske SUKP og til andre af nutidens russiske kommunistiske partier.

De *kommunistiske og socialistiske* partier, der opstod fra efteråret

Demonstranter, der sammen med et stort flertal af parlamentets medlemmer, modsatte sig Jeltsins dekret om opløsning af parlamentet, barrikaderede sig omkring parlamentsbygningen, men blev nedkæmpet af militære specialtropper. Demonstranterne, her med Sovjetunionens flag og et russisk imperieflag, blev af Jeltsin og hans støtter i Rusland og i Vesten afskrevet som "rødbrune bøller".

1991, havde en fælles baggrund i sovjetmagtens officielle ideologi, "sovjetmarxismen". I modsætning til den udvikledes i illegale studiekredse i 1960-1970'erne i og uden for SUKP en "kritisk marxisme", hvis markante talsmænd var filosofferne Evald Iljenkov og Grigorij Vodolazov, samt samfundsforskere som Aleksandr Buzgalin, Aleksandr Tarasov og Boris Kagarlitskij. Efter at Jeltsin i 1991 pr. dekret forbød SUKP og RKP, fastholdt et par nye kommunistiske partier samt det socialistiske SPT den socialistiske tradition. De ideologiske forskelle mellem KPRF og andre kommunistiske partier kan illustreres med tre eksempler. For det første formulerede Zjuganov et princip, som siden har været et nøglepunkt i kritikken mod ham fra andre kommunistiske partier, nemlig at "Rusland har opbrugt sin revolutionskvote".⁷ Denne vurdering er, set med kommunistiske øjne, en løs prognose, der samtidig gør den kommunistiske bevægelse overflødig som historisk subjekt. For det andet gør den "statspatriotiske" socialisme *staten* til et vigtigt omdrejningspunkt for økonomi og samfundstænkning. Herom er der siden 1990'erne ført omfattende debatter på hele den russiske venstrefløj. Og endelig er socialisme som bevægelse og ideologi *internationalistisk*, hvorfor KPRF's særlige prioritering af *patriotisme* kritiseres af andre russiske venstrekræfter.

Disse fire ideologistrømninger lå bag aktørernes holdning til det politiske systems udformning og til spørgsmålet om den russiske identitet,

som med jævne mellemrum diskuteres i Rusland. Konfliktens fire aktørgrupper repræsenterede i øvrigt to "fraktioner" af Ruslands nye overklasse. *Jeltsins tilhængere* på systemets ledende poster satsede på en stærk præsidentmagt for en fortsat omfordeling af samfundsrigdommene i tæt samarbejde med udenlandsk kapital. Denne *pro-vestlige "fraktion"* er på grund af nær tilknytning til international finanskapital blevet betegnet som et "komprador-borgerskab". *Flertallet i parlamentet* ønskede at bevare resterne af den sovjetiske forfatning og føre en omfordelingspolitik, der varetog russiske producenters interesser.

I forhold til disse hovedaktører var den brede befolkning efter et par dramatiske år med systemskifte præget af udbredt afpolitisering. Man valgte at holde sig på afstand fra det, mange så som eliternes kamp. Dette gjaldt både dem, der inderst inde sympatiserede med personen Jeltsin, og dem, der ønskede sovjetidens sociale tryghed tilbage.

Fra en "kold" til "varm" lokal borgerkrig

Konfliktens første og fredelige fase, der startede natten til den 22. september, kan betegnes som "kold borgerkrig" og omfattede også forsøg på mægling. Frem til den 25. september var Det Hvide Hus omgivet af politiafspærringer, som yderligere blev styrket med indenrigsministeriets soldater. Der var dog smuthuller i afspærringerne, som kunne forceres. I parlamentet var der forsamlet et dalende antal parlamentsmedlemmer og voksende antal tilhængere.

Fra Kreml lovede Jeltsin udlandet og pressen, at han ikke ville bruge vold mod parlamentet. På interne møder fastslog han dog, at hæren skulle "være rede til, når som helst at rykke ind i Moskva".⁸ I forsøg på at lamme parlamentet afbrød Kreml først telefonlinjerne til Det Hvide Hus, dernæst alt strøm, så parlamentsmøderne fortsatte i stearinlysenes skær. I et nyt dekret tilbød Jeltsin fastansættelse i staten og ekstra løn til de parlamentsmedlemmer, der forlod parlamentet. Knap 100 deputerede af de i alt 1068 nedlagde straks deres mandater og forlod bygningen. Samtidig lovede Kreml lønforhøjelser til ansatte i hæren, politiet og efterretningstjenesten. Der blev lagt pres på de regioner, der støttede parlamentet. Den 25. september blev guvernøren for Brjansk-regionen afsat af Jeltsin, og hans kontor blev stormet af militærpoliti. I andre regioner blev der slået ned på de repræsentative magtorganer, der ikke overholdt dekret 1400. Et flertal i det regionale råd i Nizhnij Novgorod havde først taget afstand fra regionens unge liberale guvernør Boris Nemtsovs støtte til Jeltsin. Men efter massiv hetz fra lokale medier

og direkte pres fra Kreml, fik Nemtsov indkaldt en ny, ekstraordinær samling. Den vedtog nu en mere præsidentvenlig udtalelse.

Efter at parlamentet, forfatningsdomstolen og Ruslands statsadvokat havde betegnet udstedelsen af dekret 1400 som "et statskup", blev Rutskoj indsat som fungerende præsident. Der blev udpeget tre nye magtministre. De stod dog stort set uden noget bagland, selv om parlamentet blev støttet af en del reserveofficerer samt betjente og soldater, som i de følgende dage gik over på parlamentets side. Da telefonlinjerne i Det Hvide Hus første nat var blevet afbrudt, konstaterede man, at der kun fandtes fire mobiltelefoner. De blev brugt flittigt. Således fik Rutskoj oprettet kontakt til flere militærdivisioner og regionsledere, og håbede til det sidste på massiv opbakning. Parlamentet fik aldrig dannet en alternativ regering, men forhandlede sig frem til tre moderate kandidater til posten som premierminister: formanden for Vareproducenternes Forbund, Jurij Skokov, Novosibirskers guvernør Vitalij Muha og den socialliberale økonom Grigorij Javlinskij. Man satte sig altså på en bred midtsøgende regering og ikke på at overdrage magten til såkaldte "fanatiske rød-brune bøller", som Jeltsin-propagandaen ellers påstod.

Fra første aften samledes parlamentets tilhængere spontant foran Det Hvide Hus. De dannede vagtkæder af frivillige, opstillede barrikader samt telte. De første 100 demonstranter blev i løbet af første nat til 2000 med røde flag og sort-gul-hvide imperieflag. Parlamentet modtog støtterklæringer fra regional-, by- og distriktråd. Ledelsen for Ruslands faglige LO vurderede dekret 1400 som et brud på forfatningen og krævede en nulstilling, hvilket skulle medføre ophævelse af Jeltsins beslutning om parlamentets opløsning samtidig med, at der skulle udskrives valg til parlament og til præsidentposten. Man opfordrede LO-forbundene til "på alle mulige måder, herunder strejker at protestere mod enhver forfatningsstridig handling".⁹ Også de fik telefonlinjerne afbrudt.

Et første forsøg på kompromis blev formuleret allerede 22. september af Forfatningsdomstolens formand Valerij Zorkin, da han opfordrede til "en nulstilling" af situationen. Han havde dog natten til den 22. i Forfatningsdomstolen fået vedtaget en fordømmelse af Jeltsins dekret 1400, og var derfor "persona non grata" i Kreml. Den 23. fik han støtte fra Den Øverste Sovjets ledelse samt fra lederne af flere partigrupper, men blev afvist af et flertal i parlamentet. Derfor kom andre mæglere på banen. Først en gruppe midtsøgende politikere og eksperter, der arbejdede videre på Zorkins udspil. Senere kom der et kompromisforslag fra den førnævnte Jurij Skokov samt fra 26 regionalrådsfor-

mænd. De sidstnævnte havde forsøgt at få Jeltsin i tale, men var blevet afvist. De formulerede derfor en række nye krav og krævede nu svar inden 28. september. I modsat fald ville de indføre sanktioner mod det føderale magtcenter. De truede med generalstrejke, stop for skatteoverførsler til det føderale budget samt blokering for olie- og gasleverancer.

Myndighederne afbrød ikke kun telefonforbindelserne til Det Hvide Hus og det faglige LO, men også til Forfatningsdomstolen og hovedkontoret for Ruslands Industriforbund, efter at også de havde udtalt støtte til en kompromisløsning.

Den 26. september mødtes i Skt. Petersborg 41 af i alt 89 regionalrådsformænd og ni guvernører samt vicepremierminister Sergej Shahrjaj og en af parlamentets ledere. De opfordrede, med afsæt i en skitse af Zorkin og Skokov, alle regioner til at støtte en samtidig afholdelse både af præsident- og parlamentsvalg inden nytår og foreslog, at Viktor Tjernomyrdins regering som forretningsministerium kunne forsætte frem til valget. Dette blev dog straks afvist af Jeltsin, der i tv erklærede, at disse regionale ledere "ikke afspejler folkets holdning". De regionale ledere fastholdt dog deres initiativ og aftalte et nyt møde 30. september i Moskva hos Zorkin.

Der tegnede sig altså en vifte af bud på en tredje vej ud af krisen, hvilket afspejlede de midtsøgende kræfter og regionale lederes voksende betydning. I en næsten fastlåst situation blev der peget på alternativer. Også dette forhold har de fleste af eftertidens skildringer valgt at forbigå.

Den 28. september blev belejringen af Det Hvide Hus skærpet, nu med tredobbelte politiafspærringer og bevæbnede specialstyrker (*OMON*). Det vakte modstand fra Moskvas opposition. Den kolde borgerkrig blev mere og mere varm. Der blev opstillet vandkanoner og pigtrådsafspærringer. Da der i parlamentet var en del syge, tilkaldte man ambulancer – de blev dog afvist. Hasbulatov udtalte, at Jeltsin havde omdannet parlamentet til en kz-lejr midt i Moskva: "Det er regulær fascisme. Jeltsins regime er fascistisk".¹⁰ Ved skærpelsen af belejringen blev 93 deputerede afvist ved afspærringerne, da de ville tilbage til parlamentet. De etablerede derfor parlamentets "filial" i det lokale rådhus nær Det Hvide Hus. I et par dage afholdt disse ("afviste") parlamentsmedlemmer dagligt et fællesmøde i "filialen", hvorefter de tog rundt til barrikaderne, besøgte arbejdspladser og lokalråd. Den 28. september deltog 103 af dem i sådan et fællesmøde og underskrev en støtteerklæring til kollegerne i Det Hvide Hus, som det lykkedes dem at have stabil kontakt med, bl.a. ved hjælp af unge aktivister, der via kloaksystemet sneg sig ind og ud af parlamentet.

En række sibiriske regioner formulerede en Jeltsin-kritisk erklæring. Man truede endda med at oprette en uafhængig sibirisk republik og bede FN om anerkendelse. Efter Jeltsins afvisning af de regionale ledes forslag gav de ham ti dage (til den 9. oktober), hvorefter de selv “med politiske og økonomiske midler i fællesskab ville genskabe den forfatningsmæssige orden”.

Et flertal i parlamentet fastholdt fortsat, at det ikke gav mening at nulstille situationen, og at mæglingsforsøg fra de midtorienterede kræfter alligevel “kun vil gavne Jeltsin”. Men da situationen virkede fastlåst, vedtog parlamentet den 28. september en henvendelse til FN og en til den russiske ortodokse kirkes overhoved, patriark Aleksij II. Man anmodede ham om at bidrage til at “forhindre en splittelse af Rusland og til national enighed”.¹¹ Det var et ualmindeligt initiativ. Aldrig før i nyere tid var kirken i Rusland blevet direkte inviteret til at medvirke i en løsning af en politisk konflikt. Henvendelsen viste, at der i parlamentet, trods de dominerende radikale holdninger, trods interne uenigheder og trods den stress, der efter en uges belejring prægede de indespærrede, var en vilje til at undgå vold.¹² Der blev under patriarkens ledelse indledt forhandlinger mellem Kreml og parlamentet. Også Forfatningsdomstolen samledes og opfordrede Jeltsin til, at han frivilligt trak sig tilbage. Man opfordrede til dannelse af en national samlingsregering, hvilket den ortodokse kirke også støttede. Først da der den 3. oktober kom besked om uroligheder i byen, blev forhandlingerne afbrudt. Konflikten gik nu over i en “varm” borgerkrig.

En demonstration arrangeret af Fronten for National Frelse og venstrekræfter samlede den 3. oktober over 10.000 deltagere på Moskvas Ringgade. De gik til Det Hvide Hus under parolerne: “Ud med forbryderpræsidenten”, “Al magt til sovjetterne”, “Leve forsvarerne af Det Hvide Hus” og “Nej til fascisme”. Først brød de gennem et par spæde politiafspærringer, men snart havde de næsten frit lejde. Fortroppen overtog en efterladt politilastbil. Den blev anvendt til at køre ind i de næste politiafspærringer. Omkring klokken 15.30 brød de første grupper af demonstranter igennem pigtrådsafspærringerne ved Det Hvide Hus. De før så talstærke styrker (Moskvas militærpoliti havde om formiddagen haft over 2.000 mand udplaceret på stedet) var af uforklarlige årsager næsten forsvundet og havde efterladt både våben og køretøjer, der endda stod og kørte i tomgang.

Der herskede en euforisk stemning. Endelig var belejringen brudt. Jubelen lød både fra de mange, der ankom, fra parlamentets forsvarere og fra de parlamentsmedlemmer, der kom ud på bygningens balkon.

Glæden blev dog kortvarig. Myndighederne havde åbenbart ventet sammenstød her, og man var klar, da demonstranterne ankom (akkurat som ved politiprovokationen 1. maj 1993 på Lenin Boulevard i Moskva). Blot et par minutter efter ankomsten blev der skudt mod de jublende. Skuddene kom fra nabobygningen til Det Hvide Hus, hvorfra myndighederne i over en uge havde styret belejringen. De første ofre faldt på asfalten, og folk krøb i dækning. En tærskel i konflikten var nu overskredet.

Til de jublende demonstranter foran Det Hvide Hus, råbte Aleksandr Rutskoj: "Vi har sejret". Han opfordrede til at danne grupper, der kunne indtage først nabobygningen og derefter Ostankino tv-byen i den modsatte ende af byen. Hans opfordring blev efterfølgende kritiseret af flere af parlamentets ledere, bl.a. fordi han dermed spredte kræfterne. Mange demonstranter fandt dog opfordringen logisk. Oppositionen havde jo af Jeltsins tilhængere været udelukket fra medierne, derfor drog flere grupper nu til tv-byen i håb om endelig at få deres synspunkt ud til befolkningen.

Bevogtningen af tv-byen viste sig at være ekstraordinær. Her var koncentreret væbnet militærpoliti og et antiterrorkorps indenfor i bygningerne, militærkøretøjer i baggårdene og skarpskytter på tagene. Man var forberedt på konfrontation. Mellem kl. 17 og 19 førte demonstranterne forhandlinger med politi ved bygningens indgang. Der opstod dog tumulter, da en lastbil blev kørt mod hovedbygningens glasdør. Straks efter ramte en skarpskytte fra taget en af demonstranterne i benet. Efterfølgende kom der kl. 19.30 en eksplosion, hvorefter demonstranterne blev udsat for et sandt blodbad. De blev beskudt fra tagene, og der kom yderligere pansrede mandskabsvogne til. Man jagtede demonstranterne, der flygtede forvirret rundt mellem buske og træer i forsøg på at gå i dækning eller flygte. I alt deltog over 900 soldater i denne massakre. Dette blodbad, som kostede mindst 46 dræbte og 124 sårede, blev stort set overset af de vestlige medier. Efter kl. 20 vendte den første gruppe chokerede demonstranter tilbage til Det Hvide Hus, senere ankom biler med sårede. Et øjenvidne skrev senere om "en ansædnt situation med blanding af opgiveness og beslutsomhed".

Imens blodbadet stod på virrede det med rygter. Såvel Jeltsin og hans folk som parlamentet modtog falske oplysninger. Medierne fordrejede forløbet. De meddelte, at væbnede banditter angiveligt havde "erobret mandskabsvogne og beskudt tv-centret, beboelsesejendomme og civile borgere". Der spredte sig panik. I Moskvas centrum, hvor Jeltsins tilhængere havde samlet sig, påtog Jegor Gajdar, vicepremierminister og

økonomiminister, sig at uddele våben til grupper, der kaldte sig "borgerværn", og som straks hjemsøgte lokaler tilhørende oppositionspartier og bladredaktioner. De plyndrede og chikanerede de ansatte. Kreml var forvirret. Jeltsins rådgivere anmodede ham om at henvende sig til befolkningen på tv. Han afslog og forklarede, at han "ikke var i god form". Han lagde sig til at sove, mens hans livvagt sad ved telefonen.

Da han efter midnat blev vækket af livvagten, der mente at militæret havde svigtet præsidenten, drog de to til forsvarsministeriet. Her blev han fortørnet over at opleve en rådvild militærledelse.¹³ Men han gennemtvang nu et resolut angreb på parlamentet. Dog bad forsvarsminister Pavel Gratjov udtrykkeligt præsidenten om at give ordren om anvendelse af kampvogne skriftligt – et forespørgsel, der gjorde Jeltsin rasende. Større problemer havde Kreml-ledelsen med de to specialkommandoer Alfa og Vympel, der var tiltænkt en nøglerolle i angrebsplanen. Ifølge Jeltsin kom hans to nære venner, Mihail Barsukov og Aleksandr Korzhakov ved fem-tiden om morgenen op på hans kontor og bad ham mødes med 30 officerer fra de to specialstyrker. Da han kom ind i salen til dem, blev hans spørgsmål, om de var rede til at udføre hans ordre, mødt med tavshed. Jeltsin vendte om og forlod dem i vrede, men sagde på vej ud til Barsukov, at ordren "skal udføres!". Og tidligt mandag morgen den 4. oktober havde forsvarsminister Gratjov den endelige plan for angrebet på Det Hvide Hus klar. Den opererede med 1.700 mand, 10 panservogne og 20 pansrede mandskabsvogne.

Parlamentets ledelse havde fra flere kilder fået underretninger om et planlagt angreb på parlamentet, men håbede til det sidste, Jeltsin ikke ville anvende magt. I Det Hvide Hus blev man chokeret, da beskydningen startede. I det følgende vil jeg anføre nogle enkeltheder om begivenhedernes utrolige gang.

Kl. 6.55 skød pansrede mandskabsvogne mod ubevæbnede forsvarere i teltene foran Det Hvide Hus. Et øjenvidne berettede: "Det var massiv beskydning. Folk flygtede væk i panik, løbende, kravlende. Sårede blev hjulpet væk..."

Kl. 9 talte Jeltsin til nationen. Han påstod at Rusland stod overfor "et nøje tilrettelagt væbnet fascistisk-kommunistisk oprør, som er arrangeret af en række tidligere sovjetrepræsentanter".

Kl. 10 begyndte panservogne at skyde mod parlamentets øverste etager.

Kl. 10.25 trængte OMON-soldater ind i bygningen. Rutskoj bad om direkte kontakt med Jeltsin for at indlede forhandlinger, men præsidenten ønskede "ingen forhandling, kun total kapitulation".

Lidt i kl. 12 forsøgte over 1.000 unge tilhængere af parlamentet at nå frem til Det Hvide Hus fra Ringgaden. Der blev skudt mod dem med automatvåben. Flere blev ramt.

Repræsentanter for regionerne gjorde et sidste mæglingsforsøg. De formulerede en udtalelse med krav til præsident og regering om straks at standse bombardementet og nulstille situationen. To af dem fik adgang til Det Hvide Hus, hvor de ved 14-tiden havde en samtale med Rutskoj og Hasbulatov. De blev enige om at aflevere alle våben og komme ud på den betingelse, at den berusede pøbel, der stod dernede, blev fjernet fra indgangen, og at man garanterede alles personlige sikkerhed.

Specialkommandogruppen Alfa sendte en officer ind i parlamentet med et tilbud om at følge alle ud, men uden våben. Inden dette skete holdt Hasbulatov en følelsesladet tale til dem, der ligesom han havde søgt at forsvare parlamentet: "Vi har gjort, hvad vi kunne, for at forsvare Rusland". Kl. 18 blev Rutskoj og Hasbulatov kørt til Lefortovo-fængslet. Over tusind af dem, der havde været i Det Hvide Hus blev overfaldet, nogle dræbt af pøblen eller politiet i sidegader og baggårde nær Det Hvide Hus. Adskillige blev ført til det olympiske Lenin-stadion. Her blev de anbragt med soldater og politi med hunde omkring dem. Nogle sagde bittert til hinanden, at det var som hos Chiles diktator Pinochet. De fleste fik dog senere lov at gå.

I alt tilbageholdt Moskvas politi 1.500 personer i løbet af natten til 5. oktober. De blev bragt til forhør på flere af byens politistationer. Her blev de slået med knytnæver, knipler og geværkolber eller sparket. I en rapport fra menneskerettighedsorganisationen Memorial hed det senere: "Det var ikke alle tilbageholdte, der blev udsat for overgreb og vold". Den officielle navneliste indeholdt navne på 147 dræbte. Imidlertid nævner Memorials rapport, at der i tidsrummet mellem den 5. og den 8. oktober ankom "en mængde uidentificerede lig" til to af Moskvas krematorier, hvor de blev brændt uden for officiel arbejdstid, om natten. En af de to regionale ledere, der var ankommet til bygningen for at forhandle om at nulstille situationen, fortalte, at inden han forlod bygningen, havde han talt 127 lig. Nogle lig blev natten til 5. oktober bragt ud af Det Hvide Hus og ned til floden, hvor de blev smidt ombord på pramme og sejlet bort. Mange fra selve Det Hvide Hus blev bragt hen på det lokale stadion og henrettet 200 meter bag parlamentet. Ifølge *Nezavisimaja Gazeta* blev mindst 600 fanger samlet på dette stadion. Pårørende, der ledte efter savnede, fandt dagen efter tre rækker med lig, nogle med skudhuller i panden. I dagene derefter

fremkom den ene beretning efter den anden om henrettelser. Ifølge Memorial må antallet af dræbte være på mindst 500 personer. Andre kilder peger på at tallet nærmere ligger omkring 1500.

Da Jeltsin 21. september 1993 begik *statskup* var det for at skabe et stærkt præsidentstyre. Dette så han som forudsætningen for at fuldføre det systemskifte, som en snæver elite påbegyndte i 1991 og for at sætte punktum for opgøret om den sovjetid, som de dog alle – også Jeltsin – selv var en del af. Vestens ledere var begejstret: “Demokratiet havde sejret”. Medierne jubled: “Katastrofen udeblev”. Men sejrherrene fra 1993 – Boris Jeltsin, en stor del af Moskvas intellektuelle, samt topembedsmænd og nyrige med tilknytning til vestlig kapital – fortjener i virkeligheden ikke betegnelsen demokrater.¹⁴ De sejrede ved først at bidrage til destabilisering af sovjetsamfundet,¹⁵ og senere ved at mobilisere magtministerierne, medierne og kultureliten. Og selve bombardementet 4. oktober af Det Hvide Hus var meningsløst. Efter blodbadet i Ostankino tv-byen stod Det Hvide Hus nærmest uden noget forsvar. Der var ikke noget sagligt behov for et bombardement. Men Kreml var gået i selvsving på grundlag af rygter, man selv havde bidraget til. De politiske modstandere skulle smadres!

4. oktober-styret og valgkamp

Jeltsin indførte undtagelsestilstand i Moskva frem til 18. oktober. Først derefter blev en tilbagetrækning af de militære styrker fra hovedstaden påbegyndt. Det blev en periode, hvor både Jeltsins styre og politimynderhederne fik mulighed for vilkårlig adfærd. Memorialrapporten nævner, at politiet i dagene fra og med den 4. oktober tilbageholdt mindst 35.000 personer.

Jeltsin suspenderede 16 partier og foreninger og lukkede en række oppositionsaviser. Ikke kun venstrefløjens og nationalisternes presse blev ramt. Den liberale *Nezavisimaja Gazeta* blev også udsat for censur. Forfatningsdomstolen blev ophævet pr. dekret. Dens formand Zorkin og statsanklageren Stepankov blev fyret. Efter pres fra Kreml besluttede den faglige LO's ledelse, at organisationens formand skulle trække sig tilbage på grund af hans Jeltsin-kritiske holdning.

Med afsæt i dekret 1400 blev der udskrevet valg til et nyt parlament og folkeafstemning om en ny forfatning. Men Jeltsin havde ikke kun opløst et genstridigt parlament, indført censur og forbudt partier. Han forbød også de opstillede partier at *udtale sig* om forfatningsudkastet i stats-tv. Så en offentlig debat udeblev.

Selve valgkampen begyndte allerede under undtagelsestilstanden med, at der i al hast blev oprettet nye partier og valgbløkke. Jeltsins støtter var præget af uenighed, og venstrefløjen var lammet. Det største parti, KPRF, var på vagt overfor repressalier og holdt lav profil, men besluttede at stille op til valget. Partierne på den kommunistiske bevægelses venstrefløj valgte at føre en aktiv boykotkampagne.

Valget den 12. december 1993 blev skuffende for Jeltsin. Hans neo-liberale støtter fik 16 % af stemmerne. Som en reaktion mod den hidtidige regeringspolitik fik KPRF og Vladimir Zhirinovskijs parti opbakning fra mange protestvælgere (hhv. 12 og 23 %). Zhirinovskij havde siden 1990 stået for nationalistiske værdier og slog sig op på at repræsentere den lille mand. Han er tilhænger af en stærk stat og af indførelsen af posten som superpræsident, som han selv drømte om at overtage. Men præsidenten og hans tilhængere stod med en ny forfatning, der cementerede et superpræsidentstyre og begrænsede det nye parlaments indflydelse. Vælgernes overvejende støtte til forfatningen skyldtes ønsket om stabilitet og angst for det spøgelse om et "ekstremistisk alternativ" til Jeltsin, som medierne truede med. Selve resultatet af folkeafstemningen er dog tvivlsomt og kom mht. omfanget af fusk til at danne præcedens for de efterfølgende valg.

Forfatningen formulerede princippet om magtdeling. Men faktisk stod præsidenten nu over alle tre magtområder – der fandtes intet strukturelt modspil til præsidentmagten. Præsidenten skulle udnævne premierminister og ministre. Han kunne erklære krig, udstede dekretter, opløse parlamentet, udskrive valg samt udnævne de øverste dommere. Samtidig med at forfatningen indeholdt væsentlige frihedsproklamationer, var det nu præsidenten, der blev udråbt som selve garanten for borgernes rettigheder.

Fra Jeltsin-tidens oligarkiske kapitalisme til statsbureaukratisk kapitalisme

Det system, der blev konstrueret i 1993, var langt fra det ideal, som demokratiforkæmperne havde stillet befolkningen i udsigt i de euforiske perestrojka-år 1990-1991. Men alene det, at der blev afholdt valg med flere partier, var nok til at vække Vestens begejstring. Noget andet er så partiernes faktiske ringe rolle i hverdagen, og at det nye parlaments magt var beskåret i forhold til præsidentstyret. Disse forhold kendte man til i Vesten. Men accepterede.

De russiske eliter, der stod bag systemskiftet i 1991-1993, havde

kun kapacitet til den mest rå form for kapitalisme. Det alternativ til sovjetmagten de valgte, var ikke noget moderne liberalt demokrati med retsstat og medborgerdeltagelse, men et tilbagevenden til fortidens autoritære normer. Symbolsk fandt det udtryk i indførelsen af et gammelnyt statsvåben, den dobbelthovede kejserlige ørn, som havde været Zar-Ruslands statsvåben fra 1497 til 1917. Den anerkendte russiske historiker Pavel Volobujev anførte med rette, at et vigtigt træk ved det nye styre var dets lukkethed. Beslutningsprocessen på højeste niveau, skrev han, var nu som “i gamle dage”, en stor hemmelighed. Vigtige beslutninger blev truffet bag befolkningens og parlamentets ryg. Det var udtryk for kampen mellem kliker i Jeltsins nærmeste kreds, ofte i strid med elementære retsnormer.¹⁶ Denne lukkethed gjaldt både den omtalte magtfulde “kollektive Rasputin” og præsidentens administration. Og senere, da Jeltsin var uarbejdsdygtig, gjaldt det den kreds, der blev kaldt “Familien”, som omfattede Jeltsins datter og et par af Jeltsins allernærmeste.

Den personificering af magten, der nu skete, medførte en styrkelse af magtministerierne. Det blodige opgør i 1993 med parlamentet dannede præcedens for brutal vold i kampen mod politiske modstandere. Der blev overført betydelige offentlige midler til politiet og indenrigsministeriets militærstyrker. I årene 1993-1995 blev antallet af politifolk næsten fordoblet i forhold til sovjettiden. Og politiets ressourcer blev i mindre grad koncentreret om bekæmpelse af kriminalitet og mere til bevogtningsopgaver samt bekæmpelse af masseuroligheder. Trods udbredte forestillinger om en eksemplarisk fredelig russisk udvikling i Jeltsins tid, antagelig i modsætning til den jugoslaviske, så undgik man hverken blod i Moskvas gader, i Tjetjenien, Dagestan eller i Ingusjetien. Samtidig skete der indgreb i den pressefrihed, der havde været udviklet siden Gorbatjovs tid.

Den grå og kriminelle økonomi bredte sig. Fraværet af relevant lovgivning samt myndighedernes manglende evne til at opkræve skatter gjorde situationen uholdbar. Store formuer blev koncentreret hos enkelte private storbanker, som var kommet i hænderne på et nyt lag af “finansfyrster”. Virksomhedslederne spekulerede i at tilbageholde lønudbetalinger. Frem til 1996 steg antallet af arbejdsløse til 6,5 mio., og antallet af strejkeramte virksomheder nærmede sig de 10 tusinder.

Jeltsins popularitet som præsident nærmede sig i 1995 nulpunktet. Situationen blev vurderet som alvorlig. Parlamentet havde et moderat centrum-venstre flertal, som Jeltsin i marts 1996 var tæt på at opløse, fordi det, ganske vist uden store beføjelser, men i yderste fald kunne

beslutte at indlede en rigsretssag mod præsidenten. Jeltsin fik et hold amerikanske rådgivere til igen at gøre ham populær, hvilket krævede finansiering. Her trådte en gruppe nyrige russiske finansyrster ind på scenen og finansierede Jeltsins spektakulære valgkamp. Selv om der ikke var nogen smalhals, var resultatet tvivlsomt indtil det sidste. Han vandt i anden runde – men der findes indicier på massiv valgsvindel.

Rigmændene sørgede for, at den nu alvorligt syge Jeltsin bevarede præsidentposten. Prisen var blot, at de kom ind i det politiske magtrum. I to år havde disse finansyrster næsten ubegrænset indflydelse. I den periode tjente spekulanter godt på at videresælge virksomheder, inventar og færdigvarelagre. Reelt investerede de nye ejere kun der, hvor der ventede tilstrækkelig hurtig profit og støttede sjældent den materielle fremstillingsindustri. Da situationen i Rusland var ustabil, ønskede de ikke at investere hjemme, men placerede deres formuer udenlands. Vestens økonomi nød godt af dem. Ruslands industripotentialer blev dog kørt så meget i sæk, at man senere kunne konstatere, at landet i 1990'erne gennemgik en "afmodernisering" og blev i global forstand en "afindustrialiseret periferstat". De liberalistiske ministre satsede på fortsat privatisering igennem "ærlige reformer" og "åbne" auktioner. Auktionen over landets største telekommunikationselskab Svjazinvest blev højdepunktet i deres strukturreformer. Disse ministre støttede i det skjulte en gruppe oligarker imod et andet oligark-konsortie med at købe selskabet billigt, så ministrenes attitude som forkæmpere for ærlig markedsøkonomi blev afsløret og nogle finansyrster blev rasende. De kastede sig ud i en "bankkrig", som blev begyndelsen til enden for deres kronede dage i det politiske magtcentrum.

Da finanskrisen indtraf i 1998 udskiftede Jeltsin den pragmatiske premierminister Tjernomyrdin og de neoliberale ministre med den tidligere sovjetiske toppolitiker Jevgenij Primakov. Valget af ham var udtryk for styrets dybe krise. Men intet talte for, at dets grundlæggende strukturer skulle ofres. Og det skete hverken i 1998 eller to år senere, da Vladimir Putin trådte til. Primakov skulle løse en aktuel opgave og tåles, men snarest muligt udskiftes. Hans nye regering øgede investeringerne i den regulære økonomi og fik på kort tid ført landet ind på et mere konstruktivt spor. Han iværksatte undersøgelser af korrupsion i statsforvaltningens top, men havde ikke Jeltsins tillid. Og da denne regering efter kun otte måneder blev udskiftet, havde Jeltsin allerede udset sig den tidligere KGB-officer Vladimir Putin som sin efterfølger.

Ved magtovertagelsen lovede Putin ikke at retsforfølge Jeltsin og hans familie. Og han overholdt sit løfte. Det blev dermed overladt til

eftertiden at vurdere, hvorfor dette løfte skulle gives. Der bør i hvert fald ikke være tvivl om, at der i 1993 var flere veje ud af den politiske krise, som med Jeltsins dekret 1400 kun blev skærpet. Han havde besluttet sig for resolut magtanvendelse og havde på et tidligt tidspunkt forberedt et dekret.¹⁷ I marts 1993 havde han forhørt sig hos Vestens ledere om deres holdning til, at han "indskrænkede det russiske parlaments virksomhed" og "antastede visse demokratiske værdier". Og havde mødt forståelse.

Det postsøjjetiske Rusland er opbygget omkring pengemagtens kolde logik, og samfundslivet er mere præget af reaktionære sociale normer og traditionelle ideologier end af retsstatsprincipper og oplysning. Det politiske sprog blev uforsonligt og aggressivt over for enhver politisk opposition og mod minoritetsgrupper. Det system Putin blev udpeget til at arve, udgjorde en kombination af autoritær politisk magt og kynisk økonomisk magt i et land med svækket retssikkerhed. Hans personlige beslutsomhed gik ikke kun ud over Tjetjenien, men også over russiske oligarker fra 1990'erne. Opløsningen af deres finans-, olie- og medieimperier udgør et vendepunkt i forholdet mellem staten og de "gamle" oligarker. De forblev et symbol på Jeltsins kaotiske 1990'ere og Putins opgør med dem, styrkede hans popularitet. Jeltsin-forfatningen tillod både beslutsom handling og kontrol. Og styrkelsen af centralmagtens handlekraft blev kendetegnet for perioden efter Jeltsin, samtidig med at den ringe retssikkerhed forblev uændret.

Inden for rammerne af samme forfatning gik Rusland fra oligarkiske kapitalisme til statsbureaukratisk kapitalisme. Under Putin blev der inkorporeret nye personer i den politiske og økonomiske elite. At det især var hans nyrige eks-kolleger fra KGB og borgmesterkontoret i Skt. Petersborg, svarer godt nok til Jeltsins måde at handle på. Disse personer, der var knyttet til russisk storkapital, overtog topposter i ministerierne og i statsejede selskaber inden for energi-, transport, finans- og mediesektorerne. Det var Putins måde at forsvare statens strategiske interesser på.

Rusland gik siden 1993 fra et semidemokratisk styre, skabt i Gorbatsjovs sovjetiske perestrojka-år, til Jeltsin og Putins semiautoritære styre. I Jeltsins tid var styrets hovedopgave at *forhindre* formodede trusler om kommunistisk magtovertagelse og at *overdrage* samfundsskabte værdier til en kreds af nyrige. 1993-forfatningen gav præsidentstyret en afgørende position med et magtfuldt topbureaukrati og uden parlamentarisk kontrol. Dette blev omdrejningspunktet for Ruslands udvikling frem til i dag. Putin-styrets rødder går nemlig tilbage til 1993.

Noter

1. Aksel V. Carlsen: *Ruslands sorte oktober*, København 2015. I det følgende henvises til bogen, der også indeholder yderligere oplysninger om kilder og litteratur.
2. Om Gennadij Burbulis' memorandum, se *ibid.*, s. 92.
3. Dette gælder eksempelvis også Skt. Petersborgs borgmesterkontor, hvor den unge Vladimir Putin var ansat. Han var medstifter af en grundejerforening, *Ozero*, omkring hvilken der opstod et netværk af tidligere kolleger fra KGB og nye – fra borgmesterkontoret. Disse personer kom siden 00-erne til at præge russisk toppolitik. Se Vladimir Pribylovskij: *Kooperativ "Ozero" i drugije proekty Vladimira Putina*, Moskva 2012; Anna Arutunyan: *Mystikken om Putin*, København 2012; Carlsen 2015.
4. Om dette forløb, se Carlsen 2015, kap. 3.
5. Geir Hønneland & Jørgen Holten Jørgensen: *Moderne russisk politik – en indføring i Ruslands politiske system*, København 2007, s. 27-28.
6. *Rossija segodnja. Polititjeskij portret v dokumentah, 1985-1991*, Moskva 1991, s. 112-127; Aksel V. Carlsen: Det russiske socialdemokrati, 1987-1995, *Arbejderhistorie*, 1, 1996, s. 21-33; Aksel V. Carlsen: *Socialdemokratiets muligheder og begrænsninger i det postsovjetiske Rusland*, Aarhus 1999.
7. Gennadij Zjuganov: *Drama vlasti. Stranitsy polititjeskoj avtobiografii*, Moskva 1993, s. 77.
8. Boris Jeltsin: *Præsidentens Rusland. En selvbiografi, 1990-1993*, København 1994, s. 320.
9. *Rossijskaja Gazeta*, 23.9.1993; Andrej Isajev & Aleksandr Shubin: *Demokratitjeskij sotsializm – budusjeje Rossii*, Moskva 1995.
10. Veronika Kutsyllo: *Zapiski iz Belogo Doma*, Moskva 1993, s. 78.
11. Aleksej Zevelev & Jurij Pavlov: *Raskolotaja vlast. 14 dnjej i notjej grazhdanskoj vojny v Moskve osenju 1993 goda*, Moskva 1995, s. 47; Aleksandr Rutskoj: *Krovavaja osen. Dnjevnik sobytij*, Moskva 1995, s. 251-253.
12. Folkekongressens henvendelse er imidlertid blevet fortiet både i faglitteratur og i medierne. De fleste beretninger anvender samme terminologi som f.eks. en leder i *Jyllands-Posten*, nemlig at den i 1990 folkevalgte Folkekongres "ikke er et parlament, men et styringsapparat fra Sovjet-tiden og oprettet til at sikre kommunistpartiets kontrol og magtmonopol" (*Jyllands-Posten*, 23.9.1993). Ikke alene er beskrivelsen fejlagtig, den lægger også op til, at en sådan forsamling pr. definition ikke kan tænkes at søge kompromis. Men faktum er, at Folkekongressen foretog dette udspil, som måske var det mest realistiske bud på en fredelig løsning på konflikten. De eneste to skildringer, der antagelig beskriver initiativet lodigt repræsenterer begge parter i konflikten. Dels den russiske socialliberale politiker og historiker Viktor Shejnis (*Vzljot i padenije parlamentarizma*, bd. 2, Moskva 2005, s. 543) og dels Aleksandr Rutskoj i hans kommenterede dokumentationssamling (Rutskoj 1995, s. 251-253). Jeg har krydstjekket oplysningen om parlamentets udspil og fået den bekræftet af daværende parlamentsmedlem Aleksej Golovin, ikke-kommunistisk medlem af Folkekongressen.
13. Jeltsin skrev senere: "Jeg kunne se, at hæren ikke var i stand til med det samme at deltage i forsvaret af Moskva mod væbnede bander." (Jeltsin 1994, s. 335).
14. *Information*, 27.9.1997.
15. Om økonomisk sabotage, se Carlsen 2015, s. 72-73.
16. Pavel Volobujev: *Tjetvorto-oktjabskij polititjeskij rezhim, Kuda idjot Rossija?*, bd. 2, Moskva 1995, s. 287-300
17. Herom, se: Shejnis 2005, s. 453, 499; Aleksandr Ostrovskij: *Rasstrel "Belogo Doma"*, Moskva 2008, s. 49.

Aksel V. Carlsen, ph.d.,
fhv. lektor ved Ilisimatusarifik (Grønlands Universitet),
carlsen.aksel@gmail.com